

KANIZSAI DÁVID

„Éjlik mindörökre”

BAKA ISTVÁN: SZTYEPAN PEHOTNIJ TESTAMENTUMA

Testamentumot, szörnyűt, írni? Lehet. A megfáradásnak egy olyan, a testi szenvedést egyetemes fájdalomként megélő állapota kell hozzá, amely a megtöretést — saját és Krisztus öt sebet — mindennél jobban mutatja. A testamentum, például Adynál, elszámolás az étellel, az *utolsó magyar* hősi gesztusa a nyílt beszédet vállaló versben, de Baka Istvánnál *operai* környezetben rendezett, az artisztikumra nagyon is adó megnyilvánulás. Nem a kényszerű búcsú elviselésében van közöttük a különbség — a módszeresen pusztított testre nincs, a súlyos betegség által megtámadottra meg nem lehet arkánium —, hanem a rejtezés módozataiban. Klasszikus elődjéhez képest a szekszárdi-szegedi költő az álarcviselés bajnoka, sőt megszállottja. A kultúrhistóriából vett maszkokkal, amelyek nagyon is tudatos választás eredményei, saját énje sokszorozódik meg. Szóljanak akár Bacchus aranycsengettyűi vagy a végítélet harsonái, a több évszázados úton Yorick együtt megy Izoldával, Liszt Ferenc Dózsával éppúgy, mint Széchenyivel vagy a költő régi-új alteregójával, Pehotnijjal.

A *Sztyepan Pehotnij testamentuma* Baka István hatodik verseskönyve. A kötet nemcsak azért érdekes, mert érett író, a középnemzedék egyik legjobbjának munkája, hanem azért is, mert címében egy különleges név szerepel. Sztyepan Pehotnij mint „orosz” író eddig sem volt ismeretlen, hiszen „fordítója” elég sokat ügyködött azért, hogy e nem létező és mégis valószínű alak ismertté váljék. Bár lényegük tükörfordításként őrzi kitalálójának a nevét, személyét ugyanúgy titok övezi, hiszen a közölt magyar verscímek alatt, az eredeti illúzióját keltve, mindig ott az orosz megnevezés is. Egy jelentős Pehotnij-ciklus a költő korábbi könyvében, a *Farkasok órájában* is szerepelt. Ám — új darabokkal megerősödvén — csak most jött el az ideje annak, hogy meg is határozza az „eddig az Apokalipszis jelenidejűségére épült pálya” (Szilágyi Márton) további rétegződésének az irányát.

Baka, az Istenhez közelebb kerülni akaró mezopotámiai zikkuratalkotókkal ellentétben, nem egymásra építi a rétegeket, hanem Dantéra figyelvén, a különleges — mert *negatív* — „Bábel tornyával” a Föld gyomra (mint Pokol?) felé közelít. Ha egy korábbi, húsz év előtti vers, a *Raszkolnyikov éjszakái* — gondolom, főképp az orosz téma miatt — be is emeltetett a Pehotnij-panoptikumba, az utána születettek — mert elsőbben bennük az orosz érzés fontos, akár bizonyos „magyar” líraértékek elveszejtése árán is — karakteresebben rajzolják e sajátos jellegű szenvedés vonulat térképét. Pedig a *Raszkolnyikov éjszakái* sem akármilyen érzésvilágot szólaltatott meg. A kíméletlen pontosságú metaforalánc szinte körülkeríti, indaként befonja a *menekülőt*. A Dosztojevszkij-hős ebben az érzéki képeivel is félelmetes környezetben nem lehet más, mint áldozat: „már elmerült az alkonyat / A csatornák piszkos vizében, / Pétervárt a sugárutak / Kötéllal verik a sötétben”. Majd ugyanitt a szegénység, a szenvedés rekvizitumait egyetlen fókusz, az *éjszaka* gyűjtőlencséje köré vonva: „Vak koldus a bérház sötétje, / Nyújtja az udvar tenyerét, / Fölötte csillagok kelése / Fakad. Mert koldusarc az ég.”

Az orosz arcot formázó szerepversek a személyiség Döblingjét jelentik; pontosabban a legminimálisabb szabadság eléréseért az életüket is fölládozó „lágerrabok” szinte stációra

emlékeztető megpróbáltatásait. Bár az évek, évtizedek előtti álarcok egyike-másika remekműveket is előhívott (*Döbling, Liszt Ferenc éjszakája a Hal téri házban* stb.), a költő lassan kitágította az élménykört. Abban a reményben, hogy az új maszok nyilván új megszólalási módot hoz magával. A mostanáig jobbára a közép-európai hagyományból merítő kultúrkör a művészetben-irodalomban letagadhatatlanul izgalmas, ám más régiókban eddig — talán a kevésbé ismertség folytán — csupán szokványos kapcsolatokkal (*orosz sztyeppe, orosz lélek*) jellemezhető élményvilággal bővült.

A költőt most a forradalmi gyilokkal a bibliainál is apokaliptikusabbá váló társadalom „fortélyos belső végtelenje” izgatja. Az ugrásszerű váltással az újabb és újabb terrénumok felé való tájékozódás egy kissé átrajzolta a személyiséget is. Baka tudatos alkotó, ha egyszer más bőrébe bújik, annak nagyon is megvan az oka. És ez nem magyarázható csupán az orosz irodalom és művészet iránti szeretetével. Ebben a másik *ént* megszüülő folyamatban a gyötrelmek, a múltat és jelent egybeégető kiábrándultságon kívül — amikor az álarcokon, az idegen élményanyag segítségével, azok a vonások és redők válnak meghatározóvá, amelyek a hazai (társadalmi és személyes) drámák nyomán maguk is tovább mélyülnének — jelen van a *komoly* játék is: az együttérzés mindazon orosz költőkkel s művészekkel, akiknek a lélekbeni belső száműzetés mellett mostoha sors ugyancsak jutott.

Mintha azért támadt volna föl Sztjepan Pehotnij, hogy örökségként magára nézve kötelezőnek tartsa Baka kisebbségéért (például a székelyekért) aggódó fiatalkori versének igazságérzetét. No meg azért, hogy kezét fogván nyíltan szembenézessen Puskinnal, Mandelstammal, Ahmatovával, Rachmaninovval, Blokkal, Hodaszeviccsel. És hogy — egyik versének címével szólván — *Oroszország asszonyaihoz* fordulva, mintegy bocsánatot kérve az őket ért gyalázatért, kimondhassa: „Vakon bolygunk hetven éve”. A megállapításban, amely a történelemfilozófiát és a létértelmezést a hétköznapi, vagyis a *gyalogember* igazságösztonének a szintjére szállítja le (Pehotnij szó szerinti fordításban gyalogost jelent), a bátorságon kívül fölény is van, határozottság. A makulátlan *ítélkező* szól itt — az erkölcs aranyfedezetével.

Három füzet, három ciklus fogja egybe Baka-Pehotnij oroszélményét. Ezekben a versekben kegyetlen szél fúj, a testet késsel kaszaboló, de a lelket is kemény próbák elé állító hideg van. A magyar költő az idegen élménykörbe való átlépésekor szinte megdidereg. Innen az átélésnek az a magas intenzitása, ahogy a *Rachmaninov zongorája* című költemény egyetemes — különlegességében ugyancsak elborzasztó — *tájélménnyé* teszi a rettenetet. „Hó és üszök hó és üszök / Bóklászva billentyűk között / Megfagy megég az ujjad és / Elvérzik közben Puskin is.” *Hó és üszök hó és üszök* — mind az öt versszak ezzel a kegyetlen, csupán szavak ismétlődéséből álló, kihagyásos mondattal kezdődik. Evvel a nyitással s az ismétlés ijesztő monotonijával megfelelő hangsúlyt kap a kitűnő zongoraművész, Rachmaninov száműzetése. Amelyet ugyancsak megerősítenek a környezetrajz hitelességét alátámasztó alábbi sorok: „Hollócsőr váj fagyott dögöt” vagy az Oroszhont annyira jellemző „Vad vodkabúz vak szívlovás”. (Az utóbbiban vagy a „Kondér-korom, korom kora” kezdetű sorban [*Szentpéterváron újra*] az alliteráció szín- és hangulatfokozó szerepe kétségtelen; sőt, ha Gábor Ignác nyomán elindulva újólag leszögezzük, hogy az alliterációnak *strukturális* szerepe volt a régi magyar költészetben, a már-már romantikus lobogáson túl a Baka-vers archaikuma is fölsejlik.)

Ez a költészet, mint már a kezdetekkor is, elsősorban képeiben, képeivel él. A metaforikus látásmóddal előhívott, érzékletes, plasztikusságukban meghökkentő, némelykor sokkoló, máskor elborzasztó képek — ez utóbbira példa: „Szabad vagy — horpaszodban már csak / A belek láncát lóगतod” (*Kutya*) — nemcsak hangulatukkal ragadnak meg, hanem többé-kevésbé avval az árnyalt lélekrajzzal is, ami bennük megfogalmazódik. Milyen utakon, százados bűnöket átélve, átérezve vándorolhatott Pehotnij, hogy folyton csak a sötétség, a nyomor, a megalázottság, a kiúttalanság lesz verseinek sajátság? Baka jól ismeri az orosz történelmet és művelődéstörténetet, s tudja, hogy a megfeszítettek, a száműzöttek igazsága egyetemes érték.

Ezért a múlt századokat vizslató és főképp jelenkori bolyongás, hogy lelepleződjék a *gonosz* megannyi cselekedete. Amelyben a világhódító szándék ugyanúgy benne foglaltatik, mint a hatalmi mámor és a sokáig *egyeduralkodó* — vagy legalábbis annak vélt — *eszme* népeket-nemzeteket átszabó, kiforgató, értéküktől megfosztani igyekvő agresszivitása.

Nem a versekből kiragadható részletek („ránk villan újra Iljics fogsora / A jövődö-protézis Auróra” stb.) a fontosak, és a fenyegetettségnek az az állapota sem, amit egyetlen, a tér fölött megjelenő *Lenin-ikonosztáz* gerjeszt(het), hanem az egész Pehotnij-lírában megtestesülő, ama világtrendet elvető *ítélet*. Ennek kíméletlenségét oldhatja ugyan valamennyire a humor (*Álmatlanság*), de karakterét meg nem változtathatja. Talán azért sem, mert többek közt a *Leningrádi este* című költemény is, gazdag metaforaláncával, végletes — végzetes! — állapotot rögzít: „Az este, mint a vaddisznósörét, / Szétfröccsent már a téglafalakon, / Tócsákba gyűlt az alvadó sötét, / Hörög a bérház-állat még s vakon // Mered maga elé, de féreg-fények / Rágják belülről, majd az ablakok / Szemgödrein kimásznak — ennyi éhet / Nem csillapíthat egyetlen halott”. Amikor Pehotnij Pétervár helyett, ahol „még a hant is szürke és rideg”, egy kis Moszkva-széli temetőbe kívánczik, tudván tudja a föltámadásig tartó időszak megnyugvást hozó s a várakozót tápláló erejét, amelyet a versben a mítoszbéli és bibliai toposz egybejátszása külön is érdekessé tesz: „Burok-koporsó rejtse embrióként! / Gyöker-köldökszinór köt össze itt / a Föld-Anyával, — szívom majd a hólét: / Véré az Utolsó Ítéletig” (*Testamentum*).

Könnyű volna azt mondani, hogy Sztjepan Pehotnij azért írja testamentumát, mert elege lett ebből a világból. Elege a télből, a hóból, a hidegből, a kongresszusok küldöttei által összefröcsögött *nyáltengerből*. Mindez igaz. Az orosz alteregó, úgy is, mint Baka István magyar költőnek az egyik énje, ezért is akarja a búcsút. De ami fájdalmasabb, az a sejtelen. A versek mögött meghúzódó riadalom. Közelít, a súlyos betegséggel és tudatával még közelebbé lopózik a vég. E gyalázat költőileg frappáns megnevezései különös fénybe vonják a verseket. Hiszen a szokásos öregkori *őszikék* édes-bús, a világgal jobbára megbékélő gesztusa helyett itt az élni akarás szívszorító drámája hat. Elsősorban azzal, hogy szinte minden búcsúvers középpontjában a *tiltakozás* áll, mint az emberhez méltó, a halállal szembeni egyetlen eszköz. A *Trisztán sebe*, mitológiai-operai felhangjaival, így válik a legszemélyesebb fájdalom, egy állapotrajz borzalmának kifejezőjévé: „Sebemből romlott éjszaka szivárog / s a holdfény gennye; átvérem a reggel / gézeit; ájulásomban a tenger / megbillen, túlfolyik a láthatáron, // mint serleg peremén, s az űrbe fröccsen...” Szinte szó szerint ugyanezt az érzést közvetíti a *Három apokrif* című költemény első része, a *Mária Magdolna*: „Oly kínok zendülnek meg bennem, hangom kiveri / a holtakat a földből, az elrejtett ezüstpénz / sírjából, mint csillagköd, szétfreccsen az Űrbe. / Fekete szoknyás harangodat, Uram, inkább repessz meg! / Mert megreped a Föld szíve, ha én megkondulok.”

Aki érti a képes beszédet, az tudja, hogy ezekben a sorokban micsoda fájdalmak kivallásáról van szó. A Pehotnij-álarc a kötet eme verseiben levettetik, s helyébe jobbára bibliai és mítoszbéli történések alakjainak a maszkja kerül. A *Sztjepan Pehotnij testamentuma* című, címadó ciklusban a földézett magánfájdalmak mellett ugyanolyan súllyal szerepel a társadalom megannyi baja („Csukd be a század ablakát! Elég volt!” — *Hodaszevics Párizsban*). Talán némelykor egy kissé didaktikusan is. Itt, a *Trisztán sebében*, a *Három apokrifban*, az *Egy csepp mézben*, a *Kegyelmi záradékban* a legszemélyesebb, a bensőt is kiforgató fájdalom és a test gyötrelme hív elő remekműveket. Egyetlen meghatározó érzés rajzolja e versek holdudvarát: „*éjlik mindörökre*”.

Baka István és Sztjepan Pehotnij éjszakái ezekben a költeményekben összeértek. Hiába az újabb és újabb, ugyancsak kultúrélményből vett *fájdalom-maszk* — ebben a kultúrahabszolásban a lélek bajaira a legfőbb gyógyírt a zene adja —, a testet kikezdő betegség, sajnos, visszafordíthatatlan. (Ettől az érzéstől lesz súlya a Pehotnij-, a Trisztán-, a Fredman- stb. maszkokban kinnal és gyönyörűséggel kimondott soroknak.) Ám aki olyan remek líradarabbal

ajándékoz meg bennünket, mint a *Menhir*, az — minden baljóslatú körülmény ellenére is — higgyn a csodában. „Szemhéjam mint a horizont mögé / Ágak pillái közt leszáll a nap / Pupillámból már éjszaka szivárog / Nyugat vagyok nyugat // Hűvösödik szám szurdikából / Egy mondat még mint kései szekér / Az alkony síkjára kiér / Elhagynak a szavak // Jó volna megpihenni a sötétet / Mi bennem terjeng nem zavarni végleg / Se gyönyöröm se kínjaim jajával / Legyek csak néma jel // Menhir mely sok ezredéve állva / Nem tudja már ki építette fel / Kőből rakott kérdés amelyre Isten / Azóta sem felel.”

E költészet kultúrhistoriai-irodalomtörténeti hátterét, rámutatván a bő példaanyaggal bizonyított összes kapcsolódási pontra, az összehasonlító irodalomtudomány egyik jelese, Fried István világította meg. Különös figyelmet szentelve „a nyelv foszló lehetőségeibe fogódzó magyar peregrinus”, a Pehotnijt szülő Baka István irodalomban, zenében, filozófiában, vagyis a *lét házáat* lakhatóvá tevő tudásban (költészetben) való jártasságára (*Van Gogh szalmaszéke*, Tiszatáj, 1994. 8. sz.). Jőmagam csupán azt az átjárót — az életművön belül a műformákat is összekötő *mitológiai kaput* — említem meg, amely elsősorban a gyermekkorból kimentett értékeket és a szülőváros, Szekszárd emlékeit s a vele összetartozó (akár képzelt) kultúrtörténeti hagyományt *lételményként* zúdítja az alkotóra, miközben az író saját, érzelmi telítettségtől fűtött „örültségéhez” megtalálja a *valódi örültek*: a sebzett történelmi, irodalmi, művészeti személyiségek szenvedéstörténetének átérzésével kialakított, autentikusnak érzett műfajt is.

Ahogy Baka István egy-egy történetét, versét, drámáját érzelmes — érzéki — nyelvének operai díszletével felöltözteti, s apokaliptikus vízióként közrebocsátja, az maga „a múltó, édes evilági lét”. Amelyet ugyan kikezdehet a „meghasadt égi kárpit” mögötti *örök fény* és *örök szürkeség*, de mindvégig megmarad az alkotó igazságba vetett hite, s az a lényéből sugárzó tisztaság, amellyel igazságot szolgáltatott minden száműzöttnek, megnyomorítottnak. (*Jelenkor Kiadó, 1994*)

Tasso halála